

Történeti kertek

Bevezetés

Viszonylag ritkán adódó különleges feladat.
Lehetőleg korhűség, de néha stilizálni kell.

A növényanyagot megszabja:

- A történelmi kor (honosítás mértéke),
- Az adott kor (kert)építészeti stílusa, funkciója
- Az adott kert látogatottsága, fenntartása

I. Növényhonosítás

(Európában)

az ókortól napjainkig

1. A görög-római időktől kb. a 10. századig

Az európai kultúra bölcsője a Földközi-tenger medencéje

Fontosabb történések Krisztus előtt: Első kultúrák a medence K-i részén: Egyiptom, Görög államok, **Római Birodalom**, Karthágó

Fontosabb történések Kr. u.:

Krisztus születése (i.sz. kezdete),

Kereszténység vallássá lesz,

Római Birodalom kiterjedése

(Egyiptom, Kis-Ázsia, Pannónia, Germánia, Britannia, Hispánia, stb.)

Kereszténység mint államvallás

Kolostorok mint a tudás és a gyógyítás központjai

Népvándorlások (hunok, avarok, stb.)

A Birodalom széthullása

keresztény utódállamokra,

Egyházszakadás (Római és Görögkeleti)

A Kárpát-medencében: Honfoglalás,

római kereszténység

felvétele, területi

terjeszkedés.

1. A görög-római időktől kb. a 10. századig

Az európai kultúra bölcsője a Földközi-tenger medencéje.

Kertjeinek korabeli növényanyagát az itt honos növények adják, illetve ezek nemesített fajtái.

Jellemző díszfák-cserjék:

Keleti platán

Ciprus (Anatóliából terjedt, vadult)

Puszpáng,

Tiszafa,

Mirtusz,

Füge,

Fekete eper

Rózsák (egy ideig „bűnös” növény),

Mediterrán fűszernövények, pl.

Levendula (*Lavandula*)

Rozmaring (*Rosmarinus*)

Izsóp (*Hyssopus*), stb.

KisÁzsiában: Néhány faj

Keletről a selyemúton, pl.

Fehér eper (selyem titka),

Babilóni fűz, Mályvacserje,

Oszlopos nyárok (Közép-Ázsia)

10-15. század: fokozódó kapcsolat Közel-, majd
(a szárazföldön) Távol-Kelettel

Történések:

Keresztes háborúk

M.o.:Tatárjárás (de: Marco Polo kínai útja)

Európai nagyhatalmak alakulásai, harcai

Oszmán terjeszkedés, iszlám terjeszkedés (É-Afrika)

Következmények:

Kisázsiai eredmények átvétele:

- (porcelán, selyem, damaszkuszi acél, stb.)
- Orvostudomány, Alkímia
- Közel-keleti kultúr- és dísznövények

**Az egyház szellemi egyeduralma
visszaszorul:**

- Megalapítják az első egyetemeket,
- Egyetemi botanikus kertek (gyógynövények)

A tatárok betörésének ábrázolása
Thuróczi János krónikájában (1488)

16-18. század: **Felfedezések kora**

16-18. század: **Felfedezések kora**, törökök Európában

Történések:

1492: Kolumbusz Kristóf felfedezi Amerikát

1498: Vasco de Gama Afrikát délről kerülve Indiáig hajózik

1500-tól: fokozatosan az Újvilág és Távol-Kelet valamennyi részét felderítik

Megindul a kereskedés, később a gyarmatosítás

A felfedező hajókkal hittérítők később profi **botanikusok** is utaznak, gyűjtenek

Közben: 1452: Konstantinápoly eleste 1526: Mohácsi vész,

Magyarország 3 részre szakad

követségek Isztambulban

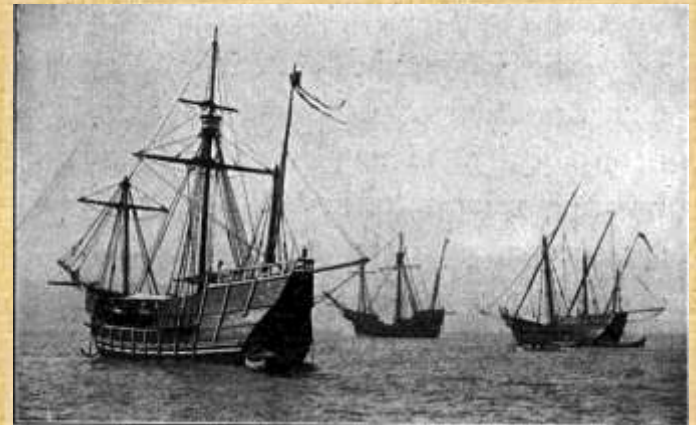
Amerika felfedezése, hajóval Indiába

Gregório Lopes: Vasco da Gama

Christopher Columbus

Nina Pinta Santa Maria replicas

16-18. század: **Felfedezések kora**, törökök Európában

Következmények:

A hatalmi központok a Földközi Tengerről az atlanti országokba tolódnak:

Spanyolország, Portugália, Anglia, Franciaország, Hollandia

Gyarmatosítás, gyarmati gazdálkodás (gumifa, Eucalyptus, kávé, banán, cukornád)

Tudatos és módszeres honosítás és az erre létrehozott királyi botanikus kertek

(Új növények útja: új földrész-anyaország bot.kertje-technológia-gyarmati ültetvény)

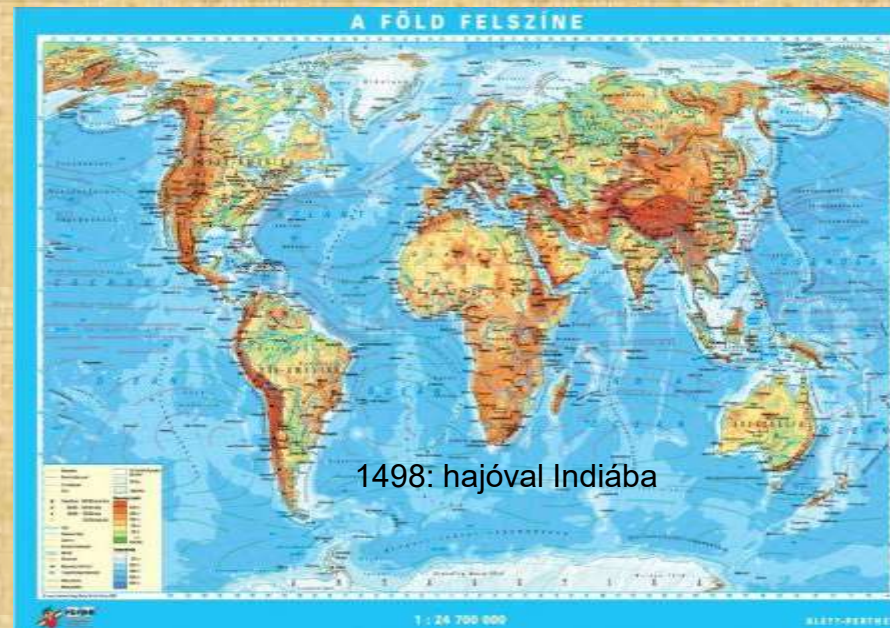
A haszonnövények mellett dísznövényeket is behoznak („növényvadászok”)

Az új dísznövények:

- **Eleinte** csak a főúri-főpapi kertekbe
- Saját kertészet, legfeljebb ajándékozásra
- **Később** egyre több „gazdag” ember:
kalmárok, kalandorok, polgárok

A korszak végére (egyelőre csak Nyugaton):

- Virágdíszítés, **kereskedelmi kertészetből** (Távolság: max.2 óra járásnyira)
- Ritka növény mint szenvedély, státuszjel
- Török hatás: tulipán, orgona

19. század: Ipari forradalom, társadalmi forradalmak

Történések társadalmi téren:

- Nyugaton már az előző század végén kialakul és megerősödik a „harmadik rend”
(Bastille lerombolása, francia forradalom, 17⁹³)
- Ez a társadalmi réteg a 19. században mindenhol erősödik, jogot követel mindenkinek.
- 1830-48: jobbágyfelszabadítások: a mai értelemben vett parasztertek kezdete
- A század közepén: forradalmak kora, majd 15-20 év múlva kompromisszumos kiegyezések, utána gazdasági fellendülés.

Magyarország: 1948-49: forradalom és szabadságharc

1967: kiegyezés. Osztrák-Magyar Monarchia

1986: Millennium, látványos épületekkel, parkokkal

Történések a technika terén:

- Ipari forradalom (gőzgép, gőzhajó)
- A manufaktúrák kiváltása gépekkel
- Új, művelhető területek nyérése: mocsárlecsapolás, tőzegbányászat, polderek
- A szállítási infrastruktúra kiépítése:
 - vasutak hálózata,
 - szállító csatornák Ny-Európában

19. század: Ipari forradalom, társadalmi forradalmak

Következmények:

- A polgárság virágvásárlása egyre általánosabb lesz
- Vidéki ház, kúriakert
- Megerősödnek a városi virágkertészetek (1-2 órára a piactól) és a kereskedelmi faiskolák (max. fél napra a piactól)
- Vásárlók köre: még mindig viszonylag szűk, de gazdag, igényes
- Intenzív nemesítés, ritkaságok gyűjtése profi és magán szinten

Magyarországi történések:

a század elejétől kezdve hozzánk is eljutnak Amerika és a Kelet fáai, virágai
a Tisza szabályozása, fokrendszer felszámolása („jobbágyok, ki a mocsárból!”),
hajózás fejlesztése (Vaskapu, Balaton, „tengerre magyar”)
vasutak **mindenhová**
mocsarak lecsapolása (új termőföldek, majdnem a Balaton helyén is)
az építkezésekhez: tömeges erdőirtás

Következmények:

- az Alföldön radikális klímaváltozás (a talajvíz 1-3 m-t süllyed), szíkesedés
- több föld, több élelem (gazdagság), új kastélyok, kastélyparkok
- a Kiegyezés utáni korszakban: gyűjteményes kertek divatja
(régik és új „kicsik” is: Szarvas, Vácrátót, Kámon, Badacsonyörs)

20. század: A dísznövény luxuscikkből mindennapi szükségletté válik

Történések:

Gyakorlatilag az összes mai dísznövényfaj Európában van már

A század elején a nemesség letűnőben, a polgárság feljövőben
(a folyamatot az I. v.h. megtöri, de nem szakítja meg)

A század közepétől:

A világháború utáni újjáépítés (szegény évek), majd
anyagi fellendülés (ismét felhalmozódó vagyon)

Közlekedés egyre jobb (autók, autóutak, autópályák, repülőgép),
azaz a piactól való időbeni távolság lerövidül

Nyarálás, nyugdíjas évek a déli országokban

Lustító jó mód: a korábbi viszonylag kisszámú (de igen pénzes) vevő helyett sok
vásárló, olcsó tömegportékára (faluhelyen is!)

20. század A dísznövény luxuscikkből mindennapi szükségletté válik

Következmények:

Felfutó termelés, globalizáció

szabadföldiből: kontinensen belül (főképp!)

növényháziból: interkontinentális szinten

Szinre lépnek a „multik”: először növényházi, majd szabadföldi anyaggal is

„Délvidéki nosztalgia” (mediterrán növények, nagy virágtartókban)

Ismét felfedezik az őshonos flóra kincseit (zöld mozgalmak, „vissza a természethez)

II. Történeti kertek növényanyaga korszak, stílus és funkció szerint

Római kori romok

Római kori romok

A kertészet magas fejlettségi szintet ért el.

Híresek voltak a díszkertek is: ciprus, puszpángsövény, leanderbokrok, egyes vágott virágok, különösen a rózsa.

A későbbiekben, a kereszténység általánossá válásával, elsősorban a római kertek növényeit mentették át a kolostorkertekbe (majd a középkori várkertekbe és a parasztkertekbe).

Hazánkban a Dunántúl (a volt Pannónia tartomány) területén található római emlékek, körülbelül az i. sz. u. 1-4. századból. Csak az alapok vannak már meg, amiket romkertként mutatnak be a nagyközönségnek (Aquincum, Gorsium, Sopiane stb.).

A Római kertek növényei

Elvileg a kolostorkertek később részletezett összes növénye felvonultatható lenne.

A gyakorlatban a romkertek kertészeti fenntartása meglehetősen extenzív: ezért azokat a fajokat emeljük ki, amelyeknek fenntartása egyszerű, ugyanakkor utalnak a romokat létrehozó kultúra régi mediterrán eredetére.

Félcserjék, évelők: levendula, cipruskák, istenfa (*Artemisia abrotanum*), kerti zsálya, kék nőszirm, fehér liliom.

A valódi cserjékből és fákból:

- rózsa (egyszer nyíló, telt virágú fajták valamelyike, pl. a *Rosa x alba*) vagy a közönséges vadrózsa,
- puszpángbokor, (*Buxus sempervirens* 'Suffruticosa'),
- ciprusfa (*Cupressus sempervirens* f. *stricta*). Hasonló hatást érünk el keleti tujával (*Thuja orientalis*), valamint a nyugati tuja (*Thuja occidentalis*) oszlopos alakjaival.
- babérmeggy,
- jeneszter (*Spartium junceum*),
- fügebokor, gránátalma

A gyümölcstermő fák közül a tömött, sötét lombú naspolya és a birsalma mutatnak jól.

A romegyüttes keretezésére, a felsorolt mediterrán cserjék és fák csoportjait vagy őshonos növényzet keretébe ágyazzuk.

A Római kertek növényei

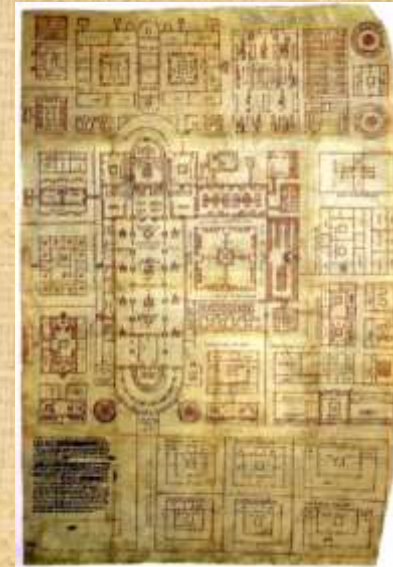
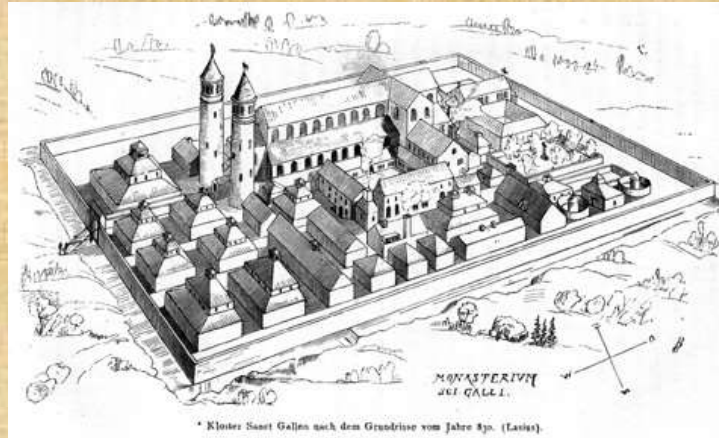
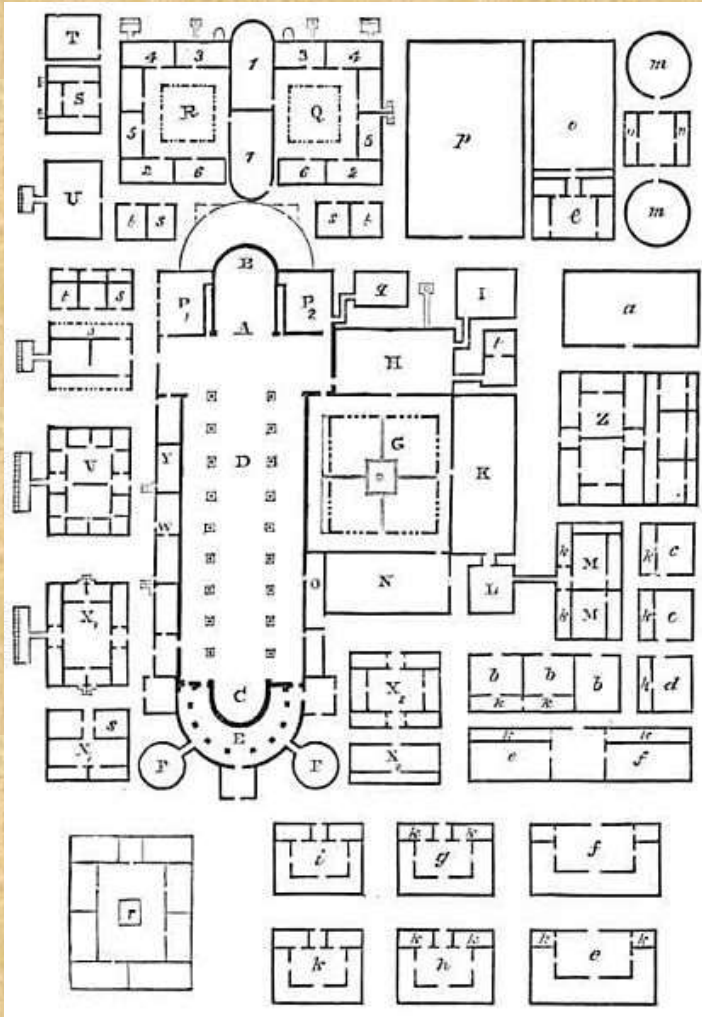
TÁC-GORSIUM

Dr. Schmidt Gábor **Történelmi kertek növényei**

Középkori kolostorkertek

Kolostorkertek

Szt. Gallen kolostor korabeli helyszínrajza és rekonstruált képe

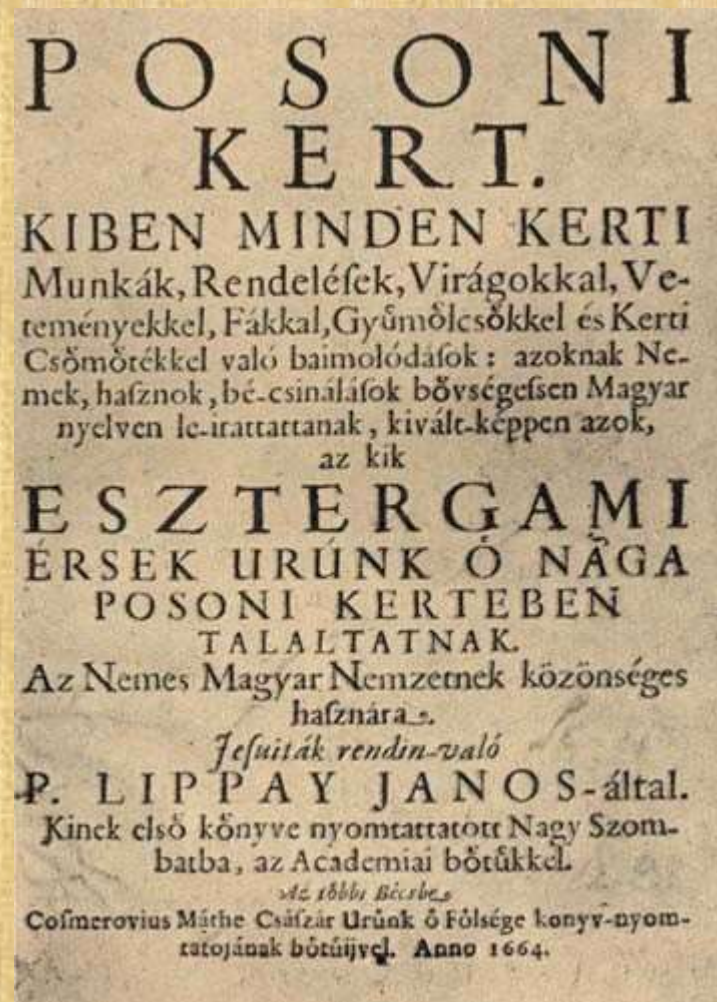
Középkori kolostorkertek

A korai kereszténység idején a kultúra - köztük a kertkultúra - első központjai voltak Európa-szerte.

A középkori kolostorkertek növényei négy csoportba sorolhatók:

- Rózsa és liliom
- Gyümölcsfák
- Zöldség- és fűszernövények
- Herbák, azaz gyógynövények

A növénykultusz székhelye a kert.
Civilizációnk és kertkultúránk alapja:
a kolostori kultúra,

Pannonhalmi Apátság Gyógynövénykertje

Dr. Schmidt Gábor **Történeti kertek növényei**

Tihanyi Apátság

Dr. Schmidt Gábor **Történelmi kertek növényei**

Középkori kolostorkertek

1. *Dísznövények*. Elsőként a *rózsát* és a *fehér liliomot* kell megemlíteni.

A középkori rózsák jellemzője volt az erősen illatos, többnyire telt virág, az egyszeri virágzásra való hajlam, az edzettség, valamint az egyszerű szaporíthatóság (tősarjakról).

***Rosa arvensis* - erdei rózsza.** lugasokra alkalmas.

Rosa x alba - fehér rózsza.

***Rosa centifolia* - százlevelű rózsza,** Provence-i rózsza.

Rosa canina - közönséges vadrózsza.

Rosa cinnamomea - fahéjrózsza.

***Rosa foetida* - rókarózsza** vagy viaszrózsza. sárga színű

Rosa damascena - damaszkuszi rózsza.. Nálunk már többnyire elfagy.

***Rosa gallica* - parlagi rózsza.**

Rosa moschata - pézsmarózsza.

***Rosa pimpinellifolia* - jajrózsza.**

Rosa pomifera - gyapjas rózsza, almarózsza

A felsorolt fajok többsége ma már nincs faiskolai forgalomban.

Helyettesítésükre parkrózsák erősen illatos fajtáit.

Juniperus sabina (Boldogasszony ága, nehézszagú boróka) Egyébként ez is gyógynövény.

Spontán növény, borostyán.

Középkori kolostorkertek

2. *Gyümölcsfák.* Gyakran a temető területét hasznosították gyümölcsfákkal. Ilyenek voltak a mandula, a birs, a naspolya, a házi berkenye, a körte, a cseresznye, a szilva, a mogyoró (nem a törökmogyoró!), a dió, enyhébb klímában a szelídgesztenye és a füge. Sokuk magyar neve is az eredeti latin névből származik.

Azokat érdemes megjelentetni, amelyek nem igényelnek különösebb növényvédelmet és metszést: elsősorban a vad alapfajok, valamint a régi falusi fajták. Három előnyük is van:

- korhűbbek, mint a nemesített változatok,
- fenntartásuk egyszerűbb,
- a termésük is kevésbé csábítja a közönséget.

3. *Zöldség- és főzeléknövények*

Jelenlétük egy rekonstruált kolostorkertben a hitelesség ellenére elég furcsán hatna, nem beszélve a **rendszeres ültetés és intenzív fenntartás gondjairól**. Ezeket a növényeket **többnyire nem mutatjuk be**.

Középkori kolostorkertek

4. *Herbák*. Napjainkban gyógynövények az ide tartozó fajok, egykor azonban a fűszernövényeket is így hívták.

A herbák - főleg a középkorban - erős illatú növények voltak. (legfőbb ismertetőjegye volt a gyógyító hatásnak).

Achillea millefolium cickafark

Adonis vernalis tavaszi hérics

Althaea officinalis orvosi ziliz

Althaea rose mályvarózsa

Aquilegia vulgaris harangláb

Arctium lappa közönséges bojtorján

Artemisia abrotanum istenfű

- ***absinthium*** fehér üröm

- ***dracunculus*** ~ tárkony

- ***pontica*** bárány üröm

Asarum europaeum kapotnyak

Asparagus officinalis spárga

Betonica officinalis bakfű

Cheiranthus cheiri sárga viola

Chrysanthemum balsamina

boldogasszony tenyere

Chrysanthemum vulgare varádics

Cichorium intybus katángkóró

Colchicum autumnale őszi kikerics

Convallaria majalis gyöngyvirág

Corydalis cava odvas keltike

Dictamnus albus nagy ezerjófű

Galeobdolon luteum sárga árvacsalán

Glechoma hederacea kereklevelű repkény

Helleborus purpurascens pirosló hunyor

Hyssopus officinalis izsóp

Iris germanica kék nőszirm

Lavandula angustifolia levendula

Malva silvestris erdei mályva

Mentha x piperita borsos menta

Nepeta cataria illatos macskamenta

Origanum vulgare szurokfű

Paeonia officinalis piros bazsarózsa

Papaver somniferum mák

Rosmarinus officinalis rozmaring

Ruta graveolens kerti ruta (rutafű)

Salvia officinalis kerti zsálya

- ***sclarea*** muskotály zsálya

Santolina chamaecyparissus

szürke cipruska

- ***pinnata*** zöld cipruska

Saponaria officinalis szappanfű

Sedum acre borsos varjúháj

Sempervivum tectorum házi

kövirozsa

Teucrium chamaedrys gamandor

Thymus serpyllum kakukkfű

Vinca minor télizöld meténg

Középkori várkertek

Budai Vár

Középkori várkertek

A 13. századtól a kolostorok elvesztették a vezető szerepet, s a várak és a várszerűen megerősített városok állottak az élre.

Egyre inkább elkülönül a haszonkert és a díszkert. (A falakon belül többnyire csak az utóbbinak jutott hely).

Jellegzetes volt a virágos pázsit, ahova a szabad természetből is sok virágot telepítettek.

Visegrád

Dr. Schmidt Gábor **Történeti kertek növényei**

Középkori várkertek

Fontosabb várkerti virágok:

Achillea millefolium cickafark

Althaea rosea mályvarózsa

Antirrhinum majus oroszlánszaj(tátika)

Aquilegia vulgaris harangláb

Calendula officinalis körömvirág

Campanula medium bögrevirág

Centaurea cyanus búzavirág

Chrysanthemum leucanthemum réti margaréta

Convallaria majalis gyöngyvirág

Dianthus caryophyllus (csak a 15. sz.-tól) kerti szegfű

Digitalis purpurea piros gyűszűvirág

Galanthus nivalis hóvirág

Hesperis matronalis estike

Iris germanica kék nőszirm

Lilium candidum fehér liliom

- ***martagon*** turbán liliom

Lunaria annua egynyári holdviola

Lychnis coronaria égőszerelem

Matthiola incana kerti viola

Paeonia officinalis piros bazsarózsa

Primula veris korai kankalin

Ranunculus repens kúszó boglárka

Salvia sclarea muskotály zsálya

Viola odorata illatos ibolya

Középkori várkertek

Viszontlátjuk a kolostorok herbakertjeinek növényeit is,

A fák közül csak a kisebb koronájúak számára jutott hely.

Leginkább *gyümölcsfákat* ültették: mandula, birs, szilva, cseresznye, meggy, alma, körte, naspolya. Gyakran ezekből nyírott falakat, lugasokat alakítottak ki a szőlővel együtt. Ez a megoldás fokozta az architektonikus hatást

Az őshonos fákat, cserjéket nem ültették, hanem legfeljebb meghagyták. Kivételt képezett az illatos virágú hársfa. Mátyás korában már ültetett hársfasorokkal találkozunk, több idős példányhoz kapcsolódnak legendák (pl. Körmöcön Mátyás király fája).

A *díszcserjék* közül a *rózsáé* volt a vezető szerep. Kultuszát jelzik a különböző lovagkori szimbolikus értelmezések, titkos társaságok, legendák: rózsalovagok, a rózsza mint a titoktartás jelképe, rózsaregény, rózsacsodák stb. *Egyszer virágzó* fajok, kedvelt volt a rózsalugas.

Középkori várkertek

A falakon kívül a vár aljában kertet csak ott és akkor tūrtek meg, ha az nem akadályozta a védelmi célokat

A várfaltól távol kerültek el a térigényes (egyben szerényebb díszű) zöldséges- és gyümölcsöskertek, valamint a zömében honos fákkal, cserjékkel övezte vadaskertek.

Reneszánsz kertek

Reneszánsz kertek

A növényzet összetételét tekintve, nem különböznek élesen a velük egy időben létesített egyéb stílusú kertektől. A korai reneszánsz kertekbe (Mátyás király kertjei) lényegében a várkert virágait ültették.

A kései, pontosabban elkésett reneszánsz kertekben (pl. a pozsonyi prímáskertben Lippay idején) pedig már az akkor Nyugat-Európában erősen terjedő barokk kertek növényei szerepeltek.

Reneszánsz kertek

Különbség volt viszont a kert kialakításában.

A reneszánsz kertet **osztott négyzetek, virágtáblák rendszere** alkotja. A szabályosság kihangsúlyozására **sok nyírott sövényt, fasort** alkalmaztak.(fajok: lásd később a barokk kerteknél).

A gyümölcsfákból **kordonok és alakfák** (pl. alma , körte)

A virágtáblákban a várkertnél és a barokk kertnél felsorolt virágok. (lásd később)

A virágtáblák alacsony, sövényszerű szegélyezésére:

Artemisia abrotanum - istenfa,

Buxus sempervirens 'Suffruticosa' - sövénypuszpáng,

Hyssopus officinalis - izsóp,

Lavandula officinalis - levendula, *Ruta graveolens* - kerti ruta,

Salvia officinalis - kerti zsálya,

Santolina fajok - cipruska.

Mátyás korától kezdődik az edényes fák ("olasz fák") divatja. Ezeket nyárra a kertbe kihordták, télen pedig pincében teleltették.

A 17. században jelentek meg az első oranzsériák (narancsházak), amelyek már pálmák nevelésére is alkalmasak voltak.

Reneszánsz kertek

Reneszánsz kertek

Szőnyegágyba ültethető egy- és kétnyári virágok

Szőnyegágyba ültethető egynyári virágok

Ageratum houstonianum (15-20 cm)
Alternanthera ficoidea var. amoena (15-20 cm)
Antirrhinum majus Pumilum hibridek (20 cm)
Begonia cucullata (15-20 cm)
Calceolaria integrifolia (20 cm)
Catharanthus roseus (25-30 cm)
Gazania rigens (15-20 cm)
Gomphrena globosa (20-30 cm)
Helichrysum italicum (20-40 cm)
Heliotropium arborescens (25-30 cm)
Iberis umbellata (20 cm)
Impatiens walleriana (25-30 cm)
Iresine herbstii (20-50 cm)
Iresine lindenii (10-40 cm)
Lobelia erinus (15-20 cm)
Lobularia maritima (12-15 cm)

Nemesia strumosa (20-40 cm)
Nierembergia repens (12-15 cm)
Petunia hibridek (15-25 cm)
Phlox drummondii (15-20 cm)
Pilea microphylla (15-20 cm)
Portulaca grandiflora (12-15 cm)
Salvia splendens (15-40 cm)
Sanvitalia procumbens (20 cm)
Tagetes patula (20-30 cm)
Tagetes tenuifolia (20-30 cm)
Tanacetum parthenium (20-30 cm)
Verbena hibridek (15-20 cm)
Zinnia elegans Lilliput hibridek (20-30 cm)
Zinnia elegans Pumila hibridek (15-20 cm)

Barokk kertek

Nagycenk

Dr. Schmidt Gábor **Történeti kertek növényei**

Barokk kertek

A barokk kertben a növény elsősorban mint építőanyag jelenik meg. Azoké a vezető szerep, amelyek a legkönnyebben formába kényszeríthetők.

A *virágos parter* kialakításához a barokk idején csaknem az összes ma ismert virág rendelkezésre állt már: egy részük mediterrán eredetű, egy részüket pedig az Újvilágból vagy a mesés Keletről honosították.

A hangsúlyos pontokra (gyakran a terep megemelésével) edényes növények kerültek. A várkert "olasz fáit" mellett megjelentek a szimmetriát hangsúlyozó *pálmák*, az *agávék*, kisebb terekben pedig a miniatűr fává nevelt fukszia.

A lágyszárú virágok közül a tulipánt, a nárciszt, a jácintot és a gladióluszt, bár nem a barokk jellemző növényei, mind a 17. században, tehát a barokk stílus kialakulásának idején terjedtek el nálunk, a következő fajokkal együtt: medveköröm (*Acanthus*), díszparéj (*Amaranthus*), kannavirág, egynyári búzavirág (*Centaurea moschata*), török szegfű, szarumák, császárkorona (*Fritillaria imperialis*), sásliliom (*Hemerocallis*), tűzliliom, csodatölcsér (*Mirabilis jalapa*), évelő égőszerelem (*Lychnis calcedonica*), borzaskata (*Nigella*), bársonyvirág (*Tagetes*).

Barokk kertek

A fás növényzet tekintetében a barokk kert nem túl gazdag.

Áll egyrészt az *eredeti erdőből*, amiből a barokk kert tereit és az ún. vue-k rendszerét "kifaragták", kialakították.

Épületközelben: cirádás sövények, a szabályos nyírt falak és az alakfák

Acer campestre - mezei juhar:

Buxus sempervirens 'Suffruticosa' - sövénypuszpáng,

- - 'Angustifolia' - keskeny puszpáng: közép magas, sövény, oszlop és tojás formák,

- - f. *sempervirens* - magas puszpáng: magas sövény, 2-3 m magas kúpok, torony formák,

Carpinus betulus - gyertyán: magas sövényfalak, (*Cupressus sempervirens* helyett)

Fagus silvatica - bükk: magas sövényfalak,

Taxus baccata - tiszafa: alacsony és magas sövény, kúpok, gömbök,

Tilia fajok, főképp a *T. cordata* - hársak: kocka, esetleg gömb formára nyírt fák, magas falak, lugasok.

Barokk kertek

A viszonylagos fajszegénység mellett a **barokk időszak** egybeesik a **fás növények intenzív honosításának kezdetével**.

A többi között ez idő tájt kerültek hozzánk a trombitafolyondár (*Campsis radicans*), a piros iszalag (*Clematis viticella*), a török mogyoró (*Corylus colurna* lehet, hogy csak a 18. sz.), a mályvacserje (*Hibiscus syriacus*), a valódi jázmin (*Jasminum fruticans*), az áljázmin (*Philadelphus coronarius*), az orgona (*Syringa persica*, *S. vulgaris*) és a labdarózsa (*Viburnum opulus* 'Roseum').

A cserjék egy részét eleinte edényben nevelve, fagymentesen teleltették, és csak később jöttek rá, hogy nálunk is télállóak.

Barokk kertek

A 18. században hozzánk került **néhány jellemző fa** (később a *tájképi kertben* kaptak nagy szerepet):

Aesculus hippocastanum - vadgesztenye,

Catalpa bignonioides - szivarfa,

Platanus fajok - platán,

Populus nigra var. *thevestina* - tiszaháti nyár (a Balkán felől érkezik),

- - 'Italica' - olasz jegenyenyár (a napóleoni háborúk idején terjed el),

Robinia pseudoacacia - akác,

Salix alba 'Tristis' - közönséges szomorúfűz (nyugat felől jön, edzettebb, mint a babiloni szomorúfűz),

- *babylonica* - babilon szomorúfűz (a Balkán felől érkezik).

A felsoroltakból nem hiányozhatnak a *rózsák*, amelyeknek választéka a 16. századtól folyamatosan gazdagodik. (A többször virágzó kerti rózsák csak a 19. század második felétől terjedtek el (remontások, később a teahibridek és a polyanthák

A magyarországi barokk kertekből csak kevés maradt fenn. Nagy részük elpusztult, vagy a későbbi divatok nyomán részben vagy teljes egészében tájképi kertté alakították át.

Fertőd, Eszterházy-kastély

Dr. Schmidt Gábor Történelmi kertek növényei

Barokk kertek

Dr. Schmidt Gábor Történeti kertek növényei

Tájképi kertek

Dég
Dr. Schmidt Gábor **Történelmi kertek növényei**

Tájképi kertek

Növényzetüket túlnyomórészt a *díszfák, díszcserjék* alkotják.

Virágok általában csak az épület közvetlen környékén, az, ún. *pleasure ground-on* kaptak helyet.

Kivételt képeznek az erős növekedésű *évelők*

Az 1800-as évek elejétől vált úri divattá a külhonos fa és cserjeritkaságok telepítése. Az ilyenekben különösen gazdag kerteket később *dendrológiai* kerteknek is nevezték.

A honosításban három nagy korszakot különböztetünk meg:

1. A 19. század első fele: "*platánkorszak*".

2. A 19. század második fele: "*fenyőkorszak*".

3. A 20. század eleje: a "*lomblevelű örökzöldek korszaka*"

Tájképi kertek

1. A 19. század első fele: "platánkorszak"

A nagy termetű exóta fák tömeges honosítása jellemzi (Szarvas, Alcsút).

Ebben a korban kezdett elterjedni az ezüstjuhar, a bálványfa, a vadgesztenye, a fehér eper, a lepényfa, az ostorfa, a tulipánfa, a feketedió, a japánakác, a fenyőfélék közül pedig a görög jegenyefenyő, a páfrányfenyő, a simafenyő, a feketefenyő, a mamutfenyő és a tujafélék.

(A felsorolás nem teljes: főleg a nagy termetűekre szorítkozik)

A kúszócserjék közül két amerikai vadszőlőfajt, a *Parthenocissus inserta*-t és a *Vitis riparia*-t kell megemlíteni: mindkettő ki is vadult később.

A szentimentális kertekben tombolt a "szomorú" fák divatja: leggyakrabban a szomorúfüzet ültették, Melléjük, az éles ellentét kihangsúlyozására, jegenye termetű fákat (elsősorban jegenyenyárat) ültettek.

Tájképi kertek

1. A 19. század első fele: "platánkorszak"

Tájképi kertek

2. A 19. század második fele: "fenyőkorszak"

Korábban a lomblevelűek uralták a kertet, ekkor viszont a fenyőfélék váltak egyre tömegesebbé (Alsószeleste, Vép).

A kiegyezés utáni gazdasági fellendülés is nagy lendületet adott a növénygyűjtő szenvedélynek. A napjainkban is ültetett fenyők, valamint az előbb felsorolt fajok díszváltozatainak többsége ebben az időszakban terjedt el. Alattuk gyakori a mahónia (*Mahonia aquifolium*), de már a babérmeggyel (*Prunus laurocerasus*) is találkozunk.

A század végén indult meg a virágos díszcserjék intenzív nemesítése és ültetése (*Forsythia*, *Buddleia*, *Chaenomeles*, *Exochorda*, *Lonicera*, *Deutzia* stb.).

A kis termetű virágos díszfák közül terjednek a csörgőfa (*Koelreuteria paniculata*), a díszalmák, a liliumfa (*Magnolia*) fajok.

Tájképi kertek

2. A 19. század második fele: "fenyőkorszak"

Tájképi kertek

3. A 20. század eleje: a "lomblevelű örökzöldek korszaka"

Elterjedésükben, a korábbi tapasztalatokon túlmenően, nagy szerepe volt AmbrózyMigazzi Istvánnak. Az 1920-as évektől kezdett elterjedni a legtöbb ma már tömegcserjeként is alkalmazott, edzett lomblevelű örökzöldünk, a Nyugat-Dunántúlon pedig a Rhododendronok.

Végeredményben tehát a 20.század elejére a díszfák, díszcserjék, valamint a lágyszárúak csaknem teljes mai fajválasztéka kialakult.

Tájképi kertek

3. A 20. század eleje: a "lomblevelű örökzöldek korszaka"

Dr. Schmidt Gábor Történeti kertek növényei

Martonvásár

Dr. Schmidt Gábor **Történeti kertek növényei**

Dr. Schmidt Gábor Történeti kertek növényei

Parasztkertek

Parasztkertek

A régi paraszti építkezéshez ugyanis sajátos kertkialakítás forma és növényanyag is tartozott:

A parasztkertekben mindig kiemelkedő szerepet kaptak az erős illatú, aromás dísz- vagy fűszernövények. Nagy részük a mediterránból származik, és még a korai középkorban, a kolostorkertek közvetítésével kerültek hozzánk. Ilyenek például a levendula, a fehér liliom, a kerti ruta vagy a rozmaring, amelyek magyar nevében jól felismerhető az eredeti latin elnevezés.

A kolostorkertekben, mint már szó volt róla, ezeket a növényeket ("herba" összefoglaló néven) vélt vagy valódi gyógyító hatásúként vagy fűszernek termesztették. Így kerültek a parasztkertekbe is. Részéivé váltak a régi magyar konyhaművészetnek, bevonultak a népdalok, a népszokások körébe. Egyes fajokat hamarosan nemcsak a gazdasági haszonért (vagy gyógyhatásért), hanem részben vagy elsősorban a díszükért ültették (tátika, harangláb, körömvirág, bögrevirág, gyöngyvirág stb.). Ezek a növények a ház utca felőli előkertjéből fokozatosan kiszorították a szerényebb díszeket.

Parasztkertek

Az így kialakuló kis díszkertben a virágok sora az idők folyamán egyre bővült, mind távolibb tájakról származó növényújdonságok kerültek az országba, amik azután a főúri kertekből több-kevesebb késéssel a szegényebb néprétegek kertjeibe is eljutottak. A parasztkertekben azonban csak azok terjedtek el, amelyeknek

- szaporítása és fenntartása egyszerű volt,
- élénk virágdíszre lehetőleg erős illattal párosult,
- nem foglaltak túl nagy helyet.

A dísz- és fűszernövényekhez hasonlóan alakult ki a többi kerti növény (gyümölcs, zöldség) választéka is a középkortól napjainkig.

Nézzük meg ezek után részletesebben *a parasztkertek* elrendezését és *növényanyagát*.

Parasztkertek

Az elrendezésnél szigorú célszerűségi szempontok domináltak. Általában három funkcionális egységet különböztethetünk meg:

1. gazdasági udvar,
2. díszkert (virágoskert),
3. haszonkert.

Parasztkertek

1. Gazdasági udvar

A fák közül csak azokat tűrték meg, amelyeknek az árnyék mellett egyéb haszna is volt. Csak néha tettek kivételt egyes különlegesen szép vagy illatos virágú őshonos fákkal, amelyeket - ha nem is igen telepítettek -, legalábbis megkíméltek. Ilyenek voltak elsősorban a hárs (*Tilia*) és a májusfa (*Padus avium*), de esetenként a berkenye (*Sorbus*), vadvörte és a tölgy (*Quercus*) is.

Jellemzőek azonban a haszonfák voltak, közöttük is elsősorban a gyümölcsfák régi, permetezést nem vagy alig igénylő fajtái.

A gyümölcsfák közül napjainkban a következő, árnyékot adók ajánlhatók: dió, szilva (Besztercei), cseresznyeszilva, körte (főleg nyári fajták: kálmán körte, arabitka, árpával érő körte), alma (főleg nyári fajták: asztraháni piros, ceglédi piros, nyári fontos stb.), kajszi.

Főleg kerítés mellé kerülhetnek a kis termetű fák és a bokorfák: birs, naspolya, meggy, mandula.

Az egyéb fafajok közül az eperfát (*Morus alba*) és az akácot (*Robinia pseudoacacia*).

Parasztkertek

A cserjék közül főleg a kerítésben vadon kikelt őshonos fajok és néhány nagy termetű, edzett díszcserje szerepelt:

Viburnum opulus 'Roseum' (labdarózsa),

Hibiscus syriacus (mályvarózsa),

Syringa vulgaris (orgona).

A honos fajok közül bodza (*Sambucus nigra*) mint rudeális gyomcserje.

A cserjék között kivételes helyet foglal el a szőlő, *lugas* kialakítására.

A hétvégi kertként használt néhai gazdasági udvar már nem a folyamatos munkát, hanem a pihenést szolgálja. Jellegét úgy őrizhetjük meg, ha napozásra, sportolásra alkalmas gyepfelületet létesítünk rajta, néhány jellemző fával és térhatároló cserjével.

Parasztkertek

2. Díszkert.

Többnyire a ház és a kerítés közötti kis előkertet szánták erre a célra, a baromfiak elől oldalról is elkerítve. Növényzete főleg tarka összevisszaságban elhelyezett, díszesebb évelőkből (köztük esetleg gyógy- és fűszernövények is) és egynyári virágokból állt, a sarokban egy-két díszcserjével, ritkábban kisebb fával vagy fenyővel.

Gyakran virágoskertnek alakították ki az elülső kerítés és a járda (vagy az utca) közötti zöldsávot is,

Harmadik helyül szolgált az utcáról a lakásba vezető gyalogösvény ház felőli (vagy mindkét) oldalán kiképzett keskeny virágágyás. (balzsamos illatú virágok, fűszernövények)

Parasztkertek

Alkalmazott növények

Fák. Számukra a díszkertben nemigen volt hely. Ha mégis, választékuk azonos volt a gazdasági udvarnál ' felsoroltakkal.

Lombhullató díszcserjék. A korábban felsoroltak, továbbá az Prunus triloba 'Multiplex' (szilvarózsa), a Ficus carica (fügebokor, az ország déli részén), a Hydrangea macrophylla (hortenzia, a századfordulótól az ország nyugati részén) Paeonia suffruticosa (fás pünkösdirózsa).

Rózsák. Az igazi parasztkerti rózsák nagy része a középkorban volt népszerű. Ma már csak gyűjteményekben, esetleg falusi kertekben lelhetők fel, ahol egyszerű eszközökkel szaporítva átvészelték az idők viharát.

Parasztkertek

Lomblevelű örökzöldek:

Buxus sempervirens (puszpáng, ritkán, inkább a temetőkbe),

Hedera helix (borostyán, a kerítésre futtatva is),

Yucca filamentosa (főleg az Alföldön, sorba ültetve).

Fenyőfélék:

Picea abies (lucfenyő, az ország nyugati és hegyvidéki részein.

Idővel "kinövi" a kertet, fölnyírják),

Thuja orientalis (életfa, temetőkben is),

- *occidentalis* (nyugati tuja, az ország nyugati részén),

Chamaecyparis lawsoniana (a századfordulótól a nyugati országrészekben).

Parasztkertek

Évelő dísznövények és díszként is felhasználható fűszernövények

A kolostorkert *herbái közül*: a díszesek, és az évelők vagy saját magról kelők (lásd korábban)

A későbbi korokban elterjedt, kedvelt évelő virágok:

- × ***Achillea filipendulina*** (sárga cickafark),
- × ***Anthemis biebersteiniana***
(ezüstös pipitér),
- Aster* fajok (évelő őszirózsa),
- Arabis caucasica* (kaukázusi ikravirág),
- Centranthus ruber* (sarkantyúvirág),
- × ***Dianthus plumarius*** (tollas szegfű),
- Doronicum orientale***
(kaukázusi zergevirág),
- Fritillaria imperialis***
(császárkorona - hagymás),
- × ***Gaillardia aristata*** (évelő kokárdavirág),
- × ***Hesperis matronalis*** (estike),
- Helianthus*** (évelő napraforgó) **fajok**,
- Hyacinthus*** (jácint-) **fajok**,
- Hosta plantaginea*** (árnyliliom),
- Lychnis chalcedonica* (égő szerelem),
- × *Leucanthemum maximum* (kerti margaréta),
- × - *leucanthemum* (mezei margaréta),
- × ***Lilium candidum*** (fehér liliom - hagymás),
- ***croceum*** (tűzliliom),
- Narcissus*** (nárcisz-) **fajok (hagymás)**,
- Polygonum orientale*** (keleti keserűfű),
- Rudbeckia laciniata* (évelő kúpvirág),
- Sedum spectabile* (pompás varjúháj),
- × *Stachys byzantina* (nyúlfüle),
- Tulipa* fajok (tulipán).**

Parasztkertek

Az eddig felsoroltakon kívül a falusi kertekbe régen is, de ma is előszeretettel beviszik a környék szép gyakran (ma már védett) vadvirágait. hóvirág (*Galanthus nivalis*), a gyöngyvirág (*Convallaria majalis*), télizöld meténg (*Vinca minor*) stb.

Az egy- és kétnyári növények közül a kolostorkerti időkből származó fajok többsége ma egyértelműen haszonnövény. Díszként csupán néhány telepíthető. Ilyen például a mák (*Papaver somniferum*), muskotályzsálya (*Salvia sclarea*) csombor (*Satureja hortensis*).

Parasztkertek

Az igazi egy- és kétnyári virágokból:, amelyek egyszerű helybe vetéssel is szaporíthatók.

Közülük csak a legszebbeket soroljuk fel:

- Amaranthus caudatus*** (báránnyarok).
- Amaranthus hypochondriacus*
(piros östör vagy díszparéj).
- Antirrhinum majus*** (oroszlánszáj, tátika).
- Centaurea cyanus* (búzavirág),
- × ***Cosmos bipinnatus*** (lepkevirág),
- Euphorbia marginata* (jégvirág),
- Gypsophila elegans* (kerti fátyolvirág),
- Iberis umbellata*** (tatárvirág),
- Impatiens balsamina*** (kerti nyúljhozzám),
- *glandulifera* (bíbor nyúljhozzám).
- Ipomoea purpurea*** (hajnalka).
- Lavatera thuringiaca* (madármályva),
- Lunaria annua*** (holdviola),
- × *Matthiola incana* (egynyári viola),
- × ***Mirabilis jalapa*** (csodatölcsér
vagy lustakisasszony),

- Nigella damascena*** (borzaskata),
- × ***Ocimum basilicum*** (bazsalikom).
- × ***Petunia hybrida*** (petúnia),
- Portulaca grandiflora*** (porcsinrózsa
vagy más néven portulácská),
- × *Reseda odorata* (illatos rezeda).
Cserepesen is nevelhető,
Ricinus communis (ricinus).

Parasztkertek

Kétnyári virágok

- Althea rosea*** (mályva) (vannak egynyári fajtái is),
- Bellis perennis*** (százszorszép),
- Campanula media*** (bögrevirág),
- *pyramidalis*** (tornyos harangvirág),
- Calendula officinalis*** (körömvirág),
- × ***Dianthus caryophyllus*** (kerti szegfű),
- Digitalis purpurea*** (gyűszűvirág),
- Myosotis sylvestris***,
- M. palustris*** (nefelejcs),
- Viola x wittrockiana*** (árvácska).

Parasztkertek

A zöldségfélék díszesebb megjelenésű fajai:
dísztök egyes változatai (*Cucurbita pepo*),
lopótök (*Lagenaria vulgaris*),
törökbab (*Phaseolus coccineus*) (piros virágú),
közönséges kúszóbab (*Phaseolus vulgaris*),
banyabab vagy más néven babuga (*Dolichos lablab*).

A falusi házakban a díszkert részének tekinthető a *virágos tornác*, *virágos ablak* is. Cserép helyett gyakran rossz fazekakba ültettek. Az itt alkalmazott virágok közös tulajdonsága (a könnyű szaporíthatóság mellett) az alacsony téli hőigény. (A nagyra növeket pedig a pincében teleltették.)

Parasztkertek

Néhány fontosabb faj, illetve fajta:

- Asparagus densiflorus (sprengeri)* (aszparágusz),
- Campanula isophylla* (csüngő harangvirág),
- × ***Nerium oleander*** (leander),
- × ***Rosmarinus officinalis*** (rozsmaring),
- × ***Pelargonium zonale*** (muskátli),
- Passiflora coerulea* (golgotavirág).

Igénytelen kaktuszfélék:

- Aporocactus flagelliformis* (korbácskaktusz),
- Echinopsis eyriesü* (gömbkaktusz),
- Opuntia vulgaris* (fügekaktusz),
- Phyllocactus hybridus* (levélkaktusz),
- Zygocactus truncatus* (karácsonyi kaktusz).

Parasztkertek

3. Haszonkert

A kert hátsó, kerítéssel elválasztott részében.

Növényei: a tulajdonos mindenkori igénye szerint.

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Parasztkertek

Köszönöm a figyelmet!

